

Békési Betti

***Az Édes Anna* című regény térpoétikájáról**

Tudományos Diákköri dolgozat

Konzulens: Dr. habil. Hoványi Márton, egyetemi adjunktus

ELTE TÓK

2024

Tartalom

I. Bevezetés	3
II. Az Attila utca 238 lakóinak viszonya egymáshoz és a térhez	7
III. A Víz Házaspár	9
III.1. A minisztérium.....	9
III.2. A temető.....	10
IV. Édes Anna	14
IV.1. Balatonfőkajár.....	14
IV.2. Anna az Attila utca 238. fiktív terében.....	16
IV.3. A Markó utcai fogház.....	20
V. Patikárius János, „Jancsi úrfi”	23
V.1. A határokról.....	23
V.2. A szobakonyha heterotópiája.....	26
VI. A meg nem született gyermek	28
VII. Báthory Árpád, a kéményseprő	32
VIII. Moviszter Miklós	33
IX. Összegzés	34
Felhasznált irodalom	36

I. Bevezetés

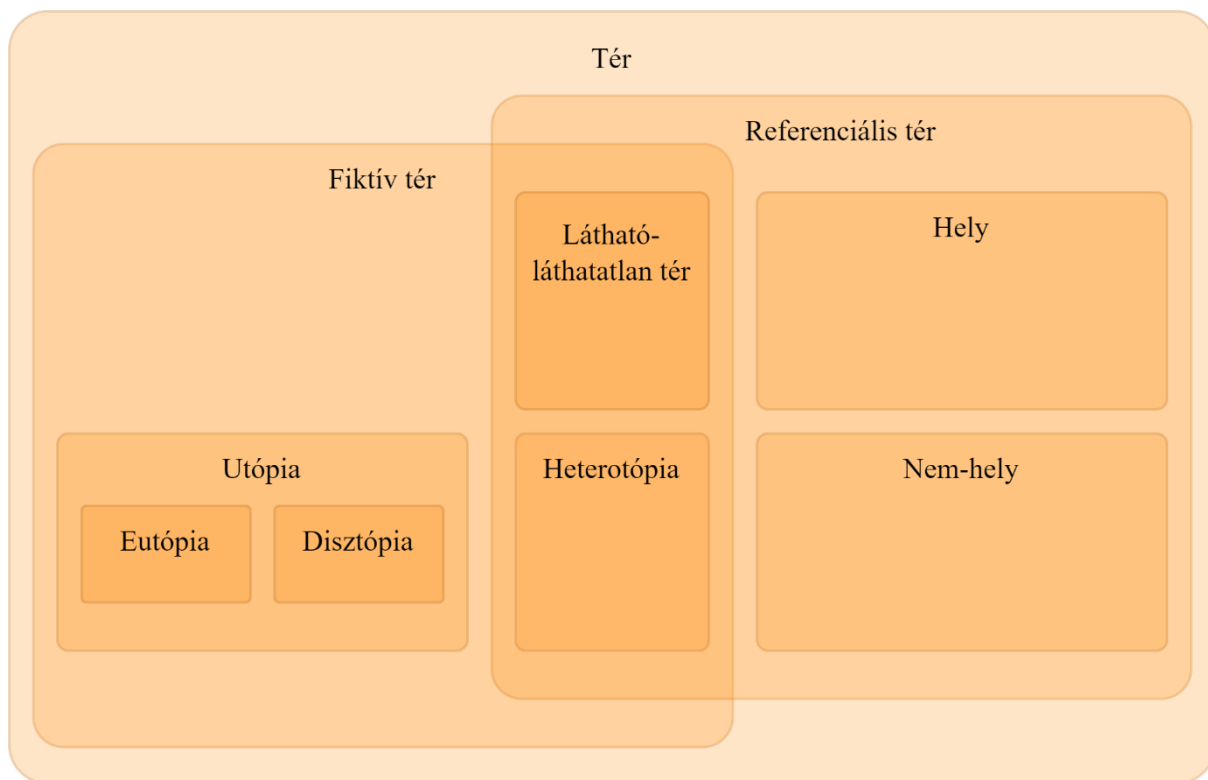
Kosztolányi Dezső *Édes Anna* című regényének gazdag a recepciója, azonban még mindig akadnak benne kiaknázatlan értelmezési lehetőségek.¹ Jelen dolgozatban elsősorban a Kosztolányi-regény térpoétikai vizsgálatát tűztem ki célul. Ehhez mindenekelőtt a műben szereplő helynevek és helyiségek áttekintésével juthatunk közelebb. Irodalomtudományos szempontból alapvetésnek tűnhet, hogy a műben szereplő terek a fikció világában egyszerre tarthatnak igényt szimbolikus interpretációra, ugyanakkor a sokat hangoztatott történelmi motívumok és a reprezentált életvilág referenciális aspektusai miatt a térpoétikai vizsgálatok a cselekmény idejének magyarországi, valós helyszíneivel való összevetésből is táplálkozhatnak. A tér élménye, egy XX. századi francia filozófus megfogalmazása szerint a szubjektum szívébe vési létezésének a tényét, amellyel egy természetes, ösztönös észlelést biztosít.² Ez az észlelés meghatározó jelleggel bír, hiszen régebbi, mint a gondolkodás.³ Ezáltal a világgal való kommunikáció élménye minden esetben egy térélményhez is társul. Az *Édes Annában* a legtöbb helyszínt analepszisek révén, mintegy az emlékek retrospekciája által érthetjük meg, amelyekből következtethetünk például az egyes szereplőknek a regény jelenében zajló cselekvési motivációira. Térpoétikai szempontból ugyanilyen tanulságos a szereplők és a terek közötti metonimikus pozíciócserék vizsgálata is, hiszen irodalmi szempontból ez a figuratív eljárás alapozhatja meg azt, hogy a tér pszichés, illetve szimbolikus értelemben is meghatározza a szereplőket. A dolgozatban a tér tágas értelemben vett fogalmának a vizsgálata kerül előtérbe, amelyre az egyes helyszínek vizsgálatán keresztül építem a térpoétikai értelmezés további szintjeit.

A térelméleti és a térpoétikai szakirodalom kiterjedt volta közismert. Sokszínűsége a műértelmezés során tapasztalt alkalmazhatóság számára is kihívásokat rejt magában. Annak érdekében, hogy Kosztolányi regényének a térpoétikáját meg tudjam vizsgálni, érdemesnek bizonyult kidolgozni az elméleti megközelítések részben egyszerűsített, részben pedig a regény szempontjából egyediesített változatát. Az értelmezői munka bevezetéseként ennek az alábbi ábrán vizuális, majd a továbbiakban szöveges meghatározására vállalkozom.

¹ VERES András, *Édes Anna Jegyzetek. Kosztolányi kritikai kiadás* = KOSZTOLÁNYI Dezső, *Édes Anna*, kiad. Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2016, digipil.hu, URL: <https://digipil.hu/o:kd-ea.apparatus.tei.1> Utolsó letöltés ideje: 2024. 04. 03.

² Maurice MERLEAU-PONTY, *Az észlelés fenomenológiája*, ford. Sajó Sándor L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2012, 279.

³ Uo. 279

1. ábra Térpoétikai fogalomháló az *Édes Anna* értelmezéséhez

Legtágabb meghatározásnak a *tér* fogalmát veszem, amelyben Edward S. Casey megfogalmazására támaszkodom, miszerint a tér valami korlátlan és nyílt végű dolgot jelent.⁴ A korlátlant nem csak földrajzilag meghatározható, hanem a gondolkodás számára is kivetülő térként alkalmazom. Ebben a kontextusban a térnek két változatát határozhatjuk meg a regény világán belül: az egyik a *referenciális tér*, a másik pedig a *fiktív tér*. Referenciális térnek nevezem azokat a regénybeli tereket, megfeleltethetőek a cselekmény idején Magyarországhoz köthető regényen kívüli, földrajzi valóságnak. Ezeknek két csoportját különítem el Marc Augé kategóriái alapján, amelyek a *helyek* és a *nem-helyek*: „a hely identitást, viszonyokat és történetiséget feltételez”⁵, ezzel szemben „A nem-hely tere nem hoz létre sem egyedi identitásokat, sem viszonyokat, csak magányt és hasonlóságot.”⁶ A nem-hely nem hoz létre organikus társadalmat, az emberek anonim módon viselkednek egymással, megteremtve ezzel az egyenlőséget. Ilyen helyek a szupermarketek, illetve az egy légtérben utazó utasok, hiszen

⁴ Edward S. CASEY, *The fate of Place. A Philosophical History*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles/CA, 1998, 77.

⁵ Marc AUGÉ, *Nem-helyek. Bevezetés a szürmodernitás antropológiájába*, ford. Fáber Ágoston, Műcsarnok Nonprofit Kft., Budapest, 2012, 47.

⁶ Uo., 60.

ezek az emberek nem ismerik egymást, a jelen aktualitásában és azonnaliságában találkoznak csupán.⁷

A regénybeli terek másik főcsoportjaként a fiktív tereket a valósággal szemben fogom fel,⁸ amelyben megtalálhatóak a helyek és nem-helyek tulajdonságai, és bár térszerű viszonyok jellemzik őket, történeti és földrajzi értelemben nincs referencialitásuk a regény világán kívül. Bár a fiktív terek megalkothatósága végtelen, nyitott, mindezek a térbeli összefüggések kitalációval jönnek létre, amelyeknek tartománya véges. Ezeken a fiktív tereken belül vizsgálom az *utópiát*. Ennek fogalmi meghatározáshoz Foucault koncepcióját használom, miszerint

*„Az utópiák valóságos hely nélküli szerkezeti helyek, amelyek általános viszonya a társadalom reális terével egyenes vagy fordított analógiaként írható le. Az utópia lehet egy eszményített és lehet egy fonák társadalom is, de mindenképpen olyan teret jelent, amely alapvetően és lényegileg irreális.”*⁹

Az eszményített társadalmat a saját értelmezésemben nem a tökéletesség értelemben alkalmazom, hanem egy olyan elgondolt mintakép vagy világkép jelölőjeként, aminek a jelöltje *irreális*. Ebbe az utópiába benne foglaltatik például Louis Lowry *The Giver* című művében megalkotott társadalmi rendszer is. Augé nem-hely fogalmát idézve megállapíthatjuk, hogy *„a nem-hely az utópia ellentéte: létezik, ugyanakkor nem foglal magában organikus társadalmat.”*¹⁰ A kettő között hasonlóság az egyenlőségre törekvés a társadalom minden tagja között.

A Foucault-féle utópia aleteiként két további típust bevezetése szükséges még: a Morus Tamás által megalkotott utópia¹¹, és ennek az inverzeként az, amit *disztópiának* nevezek el. A Morus-féle utópia egy ideális társadalmi helyzetet alkot meg, amely tökéletesen megszerkesztett, és az emberek közötti egyenlőség mintapéldáját tárja elénk. Ennek az eszményített társadalomnak a típusára a továbbiakban *eutópiaként*, vagyis etikai értelemben jó utópiaként fogok hivatkozni azért, hogy a Foucault- és a Morus-féle utópiák világosan

⁷ Uo., 60–61.

⁸ Lubomir DOLEZEL, *Heterocosmica. Fiction and Possible Worlds*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore-London, 1998, X.

⁹ Michel FOUCAULT, *Eltérő terek* = Uő., *Nyelv a végtelenhez. Tanulmányok, előadások, beszélgetések*, ford. Sutyák Tibor et al., szerk. Sutyák Tibor, Latin Betűk Alapítvány, Debrecen, 2000, 149

¹⁰ Marc AUGÉ, *I.m.*, 64.

¹¹ MORUS Tamás *I.m.*

elkülönüljenek egymástól. Az eutópiában tapasztalható ideális társadalmi formának az ellenpontjaként fogom használni a disztópiát. A disztópia úgy lehet a Foucault-féle utópia alapesete, hogy egy adott társadalom létező problémáit az irrealitásig eltúlozza, illetve az irrealitást a problémák halmozó bemutatásában érvényre juttatja.

A fikatív és referenciális tereknek egymástól ilyen módon hermetikusan elváló valóságai azonban a Kosztolányi-regény esetében olykor fedésbe is kerülhetnek egymással. Az értelmezés szempontjából szükségeszerű ezért még két fogalom bevezetése, hogy a *látható-láthatatlan* és a *heterotópia* által jelölt terekről is szó eshessék. A *heterotópiát* Foucault koncepciója szerint értelmezem,¹² amennyiben az kapcsolatban áll minden másik térrel, és ellentétben az utópiával, referenciálisan igazolható térrel rendelkezik. Ezenkívül a heterotópia az utópiának egy kiforgatott, szatirikus értelmezését valósítja meg, amellyel a tér fikatív tulajdonságait hangsúlyozza. A heterotópia a társadalmi egyenlőség megteremtésével hasonlít a *nem-helyek*hez, de ez meglátásom szerint rendszerint szatirikus, így másodlagos értelemben vett egyenlőség. A leghíresebb példák egyikeként utalhatunk a temetőre, ahol a föld alatt nyugvó emberek társadalmi helyzete ebben az értelemben egyenlő. A másik olyan tértípus, amely egyszerre hordoz magában *fiktív* és *referenciális téri* jellemzőket, a *látható-láthatatlan tér*. Lubomir Dolezel foglalkozik a XX. századi modern misztikus terekkel, amelyeknek egy fajtájaként említi a látható-láthatatlan tereket.¹³ Ezek tulajdonsága, hogy a látható és a láthatatlan tér is természetes, illetve a köztük lévő határ átléphető. A látható tér explicit, míg a láthatatlan tér implicit módon konstruált.

Az előbbieken felsorolt térelméleti fogalmak lesznek szükségesek a regény egyes tereinek megvizsgálásához. A meghatározások tekintetében tanulmányozom a regényben szereplő egyes helyszíneket, ezeknek fiktivitását vagy éppen referencialitását. Terjedelmi okokból nem térhetek ki minden szereplő térélményére. Jelen dolgozat fókuszában elsősorban a Vizy-lakás szereplői, köztük Anna áll.

¹² Michel FOUCAULT, *I.m.*, 149–150.

¹³ Lubomir DOLEZEL, *I.m.*, 187.

II. Az Attila utca 238 lakóinak viszonya egymáshoz és a térhez

Megvizsgálva a regényben szereplő helyszíneket azt láthatjuk, hogy referenciálisan igazolható minden tér, kivéve az Attila utca 238-at, amely a cselekmény elsődleges helyszíne, ugyanis az Attila utca számozása az ábrázolt korszakban véget ért a 107. házzal.¹⁴ Ezt a házat következésképpen fiktív térként definiálhatjuk. Elsőként ennek a fiktív térnek mibenlétét és változását tanulmányozom tekintettel a benne lakók egymáshoz és a térhez fűződő viszonyaira. Ezt az egyes szereplők érkezési sorrendjében fogom megtenni, hogy láthatóvá válhasson, az egyes személyek jelenléte miként lép kölcsönhatásba a térrel.

Először a Víz házaspár és a többi házban lakó térérzékelését vizsgálom, hiszen ők azok, akik az ábrázolt idő kezdetétől birtokolják ezt a teret. Annak alapján, hogy jó szomszédi viszonyt ápolnak egymással és anyagi helyzetük is módos, otthonukat saját biztonságos területnek tekinthetik. Számukra a tér ideális lehetne a körülmények miatt: társadalmi, vagyoni, illetve életállapotbeli helyzetüket tekintve is azt látjuk, hogy mindegyik lakásban egy házaspár van egy cseléddel, tehát egyfajta egyenlőség is mutatkozik a házban lakók mikrotársadalmában. Házon belüli érdek barátságok dominálnak, amely a felületes beszédtemáikban, például a cselédség, illetve a haszon alapú segítségnyújtásban körvonalazódnak. Ez a segítségadás tapasztalható például akkor, amikor a Víz házaspár estélyt ad a minisztérium hivatalnokainak, ahol a szomszédok érdeke az előnyös kapcsolatok kialakításának a lehetősége.

A házról már kimondtuk, hogy fiktív térként értelmezhetjük, ám arról, részletesen még nem nyilatkoztunk, hogy nevezhetjük-e utópiának, esetleg azon belül a jómódú életvezetés miatt eutópiának. Kapcsolataik alapján az eutópia azon tulajdonságát tekintve, miszerint az emberek egymás segítésére vannak buzdítva, önös érdektől mentes életvitelt igyekeznek létrehozni, nehezen értelmezhető. Ezt a kételyt erősítheti a szereplők munkaköre is. Druma Szilárd ügyvédi hivatása par excellence alátámasztója lehet ennek. Az ügyvéd, foglalkozásánál fogva, a maga igazát igyekszik bebizonyítani, egyfajta zsoldosként, akit megfizetnek azért, hogy kiálljon az ellenféllel szemben és küzdjön a saját védettje oldalán. Az eutópiában azonban nem fogadnak fel ügyvédeket az egyes tárgyalásokhoz, hanem a tettes és a tanúk vallomásából következtetnek a történetekre és hozzák meg az ítéletet.¹⁵ A másik két lakó, Víz Kornél mint miniszteri tanácsos és Moviszter Miklós mint orvos, egyaránt a népjólét érdekében végzik munkájukat. Foglalkozásuk helytálló az eutópia világában, bár kivitelezését tekintve itt is

¹⁴ Budapest kataszteri térképsorozata az 1918 és 1946 közötti időszakból, arcanum.com, URL:<https://maps.arcanum.com/hu/map/budapest-1918-46/> Utolsó letöltés ideje: 2024. 03. 21.

¹⁵ MORUS Tamás, *I.m.*, 107–108.

kérdésekbe ütközünk. Vized Kornél ugyanis elsősorban saját érdekeit tartja szem előtt, és bár munkáját élvez, a Minisztérium közege, a gazdagabbá válás, a hírnév ennél is motiválóbbnak bizonyul. Moviszter Miklós hozzáállása a munkájához különbözik az előbbitől. A szomszédok bármikor számíthatnak a segítségére, amiért cserébe ő nem vár el viszonzást. Az eutópia világának elvértve látjuk nyomait, a ház inkább olyan utópiaként funkcionál, amely a társadalommal egyenes analógiát jelenít meg.

III. A Víz Házaspár

A cselekmény elsődleges fiktív tere a Víz-lakás. Foucault elméleti megközelítésében az áll, hogy az utópia terének a társadalom valós terével is viszonya van. Ez a viszony a Víz házaspáron keresztül megvalósulhat, hiszen ők azok, akik hidat képeznek a fiktív és a referenciális tér között. Az utcára lépve, az Attila utca 107. háztól kezdve a házaspár referenciális térbe kerül. Ebben a térben való létezését, hozzáállását vizsgálom meg a házaspárnak a továbbiakban. Helynek nevezhetjük ezeket a helyszíneket, hiszen történetiséget, viszonyt és identitást fejeznek ki egymással.

III.1. A minisztérium

Először a minisztériumot emelném ki, hiszen ez Víz Kornél munkahelye. Ahogy a regényben a fejezet címe is mutatja, „*Minisztérium és misztérium*”,¹⁶ nem csak egy munkahelyként funkcionál, hanem a „*titokzatosság, a közélet*”¹⁷ székhelyeként is értelmezhetjük, „*ami kívül esett*”¹⁸ az emberek látószögén. Nem földrajzi értelemben van távol a hely, hanem az ott végzett munka rejtelmessége és az oda nem tartozó emberek szociológiai distanciája teremti meg a „kívülség” érzetét. Ez a kívül esés húz határvonalat a minisztérium titokzatossága és a nyílt, minden szereplő által ismert világ közé. Erre a misztikumra utal Víz Kornél megélése is: „*szerette ezt a szertartásosságot, és szerette a hivatal szellemét is.*”¹⁹ Ez a szertartásosság az, amely kiegészülve a titokzatossággal, megalapozza a misztérium gondolatát, és ezáltal felsőbbrendűséget is kölcsönöz a helynek. Bár ugyanúgy emberek alkotják a munkaközösségét, ezzel egy reális munkahelyi teret alkotva, a határvonal mindvégig fennáll a minisztérium és az azon kívül eső világ között. Lubomir Dolezelre utalhatunk ezen a ponton ismét, aki a modern misztériumok felépítését úgy határozta meg, mint amelyben a látható és a láthatatlan világ között határ húzódik, ugyanakkor a két tér keveredik egymással, de közben mindkettő tartománya természetes.²⁰ Ez a misztérium hasonlít legjobban ahhoz a térélményhez, amelyet Víz Kornél a minisztériumba belépve él meg. Ebben a kontextusban vizsgálva a minisztérium intézményét, arra a következtetésre juthatunk, hogy a Dolezel-féle láthatatlan

¹⁶ ÉA., 113.

¹⁷ ÉA., 115.

¹⁸ ÉA., 115.

¹⁹ ÉA., 117.

²⁰ Lubomir DOLEZEL, *I.m.*, 189–193.

világ meg tud benne valósulni. A jelen pillanatában csak az ott dolgozók tudhatják, hogy mi zajlik éppen, és a külvilág felé is csak azt az információt kommunikálják, amelyről úgy döntenek, hogy közzétehetők. Ezáltal a láthatatlan világ hatással van a láthatóra, vagyis az azon kívül eső világra. A köztük fennálló határvonal éppen ezért nem átjárhatatlan, éles vonal, hanem olyan határ, amely a kapcsolatteremtés potenciáját hordozza a két világ számára. Ez az átléphető határ azonban a látható és a láthatatlan világ között mindkét irányba képes jeleket küldeni, melyet a regény kontextusában Bónus Tibor így értelmezett: „*a láthatatlannak a láthatóra, a tudott-elképzeltnek az észlelhetőre visszaható létmódját [...] fontos megjegyezni.*”²¹ Ez a dependencia aszimmetrikus, hiszen egymás jelenéről, az aktuális történekekről csak a misztérium láthatatlan világa értesülhet nyomban a látható világ felől, ellenben a látható külső világ csak később szerezhethet tudomást az akkor már múltbeli láthatatlan eseményekről.

Vizy Kornélnak ez a titokzatosság adja meg az otthonosság érzését, hiszen biztonságban tartja a külvilággal kontrasztot teremtő viszony. „*Valahányszor átlépte küszöbét, édes bizsergés csiklandozta, s már a lépcsőn feltűnt arcán az a kenetes, önérzetes mosoly, mely azt jelentette, hogy itt ugyan minden a közé, de tulajdonképpen csak az övé, és ő itthon van, sokkal inkább, mint lakásában.*”²² A kontraszt miatt a saját lakásában nehezen éli meg az otthonosságot, hiszen kikerül a minisztérium bűvköréből, amelyet a sajátjának tekint. Belépve egy olyan világba, egy olyan térbe, amely explicit módon van konstruálva, nem találja a helyét a misztikusság hiányában. „*A minisztérium színpadias, belső lényeg vagy tartalom nélküli működése a legbelsőbb privát, a legsajátabb otthon helyébe lépve a szereplő ürességét (is) példázta...*”²³ Tehát a minisztérium tere konszenzusban áll Vizy Kornéllal, aki emiatt fog ragaszkodni hozzá.

III.2. A temető

Vizy Kornél feleségéről térhoétikai szempontból kevés, egyedül rá jellemzőt tudhatunk. Két helyszín azonban előtérbe kerül vele kapcsolatban, amelyeket a narrátor szerint gyakran látogat, mégpedig a spiritiszta társaság helyszíne és a Farkasréti temető. A spiritiszta társaság felkeresése nyilvánvaló menekülés a valóság elől, hiszen lélektanilag nem tud békét kötni lánya

²¹ BÓNUS Tibor, *A másik titok. Kosztolányi Dezső: Édes Anna*, szerk. Horváth Bence, Kortárs Könyvkiadó, Budapest, 2017, 178.

²² É.A., 115.

²³ BÓNUS Tibor, *I.m.*, 182.

halálával, ez a társaság pedig arra hivatott Vizyné életében, hogy táplálja a visszaszerzés reményét. Ezt tükrözi az is, hogy Vizyné hétről hétre gondolja a lánya sírját, azt remélve, hogy így is kapcsolatot teremthet vele.

Lányát az 1894-ben megnyílt budai külterületi Farkasréti temetőbe helyezték örök nyugalomra. Tóth Vilmos a Farkasréti temető történetében így ír: „*az élők és holtak misztikus közösségét a templom és a temető egységében kinyilvánító archaikus keresztény eszme érdemben a 18. század végéig gyakorolt hatást az európai temetkezési kultúrára.*”²⁴ Ezt követően hagyományi értéke miatt építettek templomot vagy kápolnát a temető mellé, ugyanis a túlvilágba vetett hit meggyengült, nem tulajdonítottak misztikus közösséget élők és holtak között. A Farkasréti temető is ilyen hagyománnyal bír. Ide elsősorban a budai polgárság temetkezett, a temető ezzel elvesztve eredeti funkcióját: a temető heterotópiája csak a föld alatt érvényesül, ellenben a társadalmi különbségek életünkben és a halálunk után is megmaradnak, még akkor sem válunk egyenlővé. Bár a gyász mindenkiben hasonló érzelmi reakciókat válthat ki, a temetkezési hely és a temetési ceremónia gazdagsága különbségtévő módon árulkodik az ember vagyoni helyzetéről. A szertartás nagyságára áthelyeződött a hangsúly a templomnak a hitbéli meggyőződést szimbolizáló létéről. Vizyné tehát nem hittel fordul a túlvilág felé, hanem saját elkeseredettségét erősíti magában, amellyel nem csak saját magának, hanem környezetének is árt. Ezt mutatja férje hűtlensége is. Vizyné ezen gondolkodásmódja tehát ellentmond az eutópiának. Morus eutopisztikus világképében ugyanis mindenki hisz valami emberfeletti erőben, istenségben, akivel az ember lelke a halála után találkozik és vele örök boldogságban lesz része. Elkülöníti a testet a lélektől, és nem tiszteli azokat, akik ezt nem így gondolják.²⁵

Végül a Vízny házaspár gyermekére is érdemes kitérni. A ház fikatív terébe, egy utópiába született, amelyből véglegesen kikerült a halálával. A halott test fizikai kiterjedése és szellemi értelemben vett kiüresedése a tér szempontjából sajátos fenomenológiai kérdésként is értelmezhető, amelyre Faragó Kornélia is utalt már: „*a halott már nem idő, hanem csak tér.*”²⁶ Piroska teste tehát úgy válik önmaga időtlen terévé, hogy a fikatív térben töltött idejének a

²⁴ TÓTH Vilmos, *A Farkasréti temető története*, epa.oszk.hu,
URL:<https://epa.oszk.hu/00000/00003/00030/toth.html>

²⁵ MORUS Tamás, *I.m.*, 126.

²⁶ FARAGÓ Kornélia, *Térrányok, távolságok. Térdinamizmus a regényben*, szerk. Toldi Éva, Fórum Könyvkiadó Kft., Újvidék, 2001, 132.

lejártakor kikerül a referenciális térbe. A regényben ő az a szereplő, aki már a kezdetekor halott, de mint ismeretes, a cselekmény során további halálesetek is bekövetkeznek.

A halálesetek kapcsán kérdés térpoétikai szempontból az lehet, hogy van-e utalás a Vizek által megálmodott idealizált, utópisztikus életüknek, terüknek megszűnésére? Az utópia szakirodalma alapján kijelenthetjük, egyik jellegzetessége az, hogy időtlen, nem szűnik meg, hiszen felszámolhatatlan, ami abból is következik, hogy nem létező tér, tehát sosem valósulhat meg. Megszűnni csak azok a társadalmak, politikai rendszerek tudnak, amelyek létezőként konstituálódnak. A történelmi változások regényt keretező és átjáró valósága is összekapcsolódik a narratíva téri aspektusaival. Ezekre a történelmi változásból fakadó mikrotársadalmi rendszerek megszűnésére utal többször is a regény egyes tükörök helyzetének bemutatásával. Foucault így nyilatkozik a tükör utópiában részt vett szerepéről: *„A tükör, lévén egyfajta hely nélküli hely, végső soron utópia. A tükörben ott látom magam, ahol nem vagyok, a felszín mögött megnyíló irreális térben, ott vagyok, ahol nem vagyok, árnyként, amely önmagamként adja nekem önnön látványomat, s lehetővé teszi, hogy ott szemléljem magamat, ahonnan hiányom: ez a tükör utópiája.”*²⁷ Különösen is jelentős ebből a szempontból az, hogy a regényben ezt olvashatjuk: *„a zongorát sarokba tolták, tükrök heverték rajta, kendőkkel betérítve, mint halálesetek alkalmával.”*²⁸ A tükörben a kendő fonákja tükröződik, amelyet az eddigiek alapján prolepszisként is értelmezhetünk, ugyanis a lepel az elhunytak eltakarására, tehát a közvetlen térbeli érzékelhetőségből való kiszorításra szolgál, mint azt a későbbiekben a Vizek házaspárnál is láthatjuk. A tükörbe pillantó ember egy olyan teret pillant meg, mely számára idegen. Jelen esetben ez a helyzet még összetettebb, ugyanis a halál utáni helyzetet konstruálja a tükör, amely irreális, hiszen az ember a saját halálát nem pillanthatja meg a tükör mintha terében.

A tükör fenomenjét Foucault szerint heterotópiaként is értelmezhetjük, mivel az *„egyben heterotópia is, hiszen a tükör valóságosan létezik és bizonyos módon visszahatást gyakorol a helyre, amit betöltök; a tükör működése következtében, mivel ott látom magam, hiányzóknak vélem magam a helyről, ahol vagyok.”*²⁹ Ez a hiány lesz az, ami miatt a kendők jelenléte fontossá válik. Így, hogy a tükrök le vannak takarva, határ húzódik a tükörrel szembe néző szubjektum és a tükör között. Ezt a határt a tükörrel szemben állva, a tükör és a kendő közé helyezkedve lehetne átlépni. Ekkor érezné az ember legjobban a saját hiányát a való

²⁷ Michel FOUCAULT, *I.m.*, 150.

²⁸ É.A., 79.

²⁹ Michel FOUCAULT, *I.m.*, 150.

életben, hiszen a képe a lepel alatt lévő élettelen testét tükrözné vissza. Amint a zongorán lévő tükrök láthatóvá tettek egy irreális teret, később be is következett, mégpedig Vized halálával: a nászáguk heterotópiája ugyanis a temető heterotópiájává vált. Az élet és a halál közötti szimbolikus különbség radikális megváltozásával párhuzamosan a tér a fizikai környezete, és annak heterotopisztikus térpoétikai aspektusa is statikus marad.

Később azonban a tükör egy másik megszűnésre utaló jelenetet láttat, mégpedig Piroška tükrének a széttörésekor, amelyet Anna ejt le véletlenül. „*Vized ezen a napon borzongott, hogy mit jelent a tükörtörés.*”³⁰ A tükörtörés a fentiek alapján az irreális tér megsemmisítését vonja maga után. Amennyiben utópiaként fogjuk fel, az ideális kép lehetősége szűnik meg a tükörtöréskor, amiben már nem tud ott és úgy magára tekinteni, ahol nincs jelen. Heterotópiaként értelmezve viszont a tükörbe pillantó szubjektum nem tudja érzékelni a saját léte jelentőségét a valóságban, mivel nem látja már magát az irreális mintha-térben. A tükörtörés így utalhat a benne lakó személyek idealizált, elképzelt világának megszakadására. Vized ezért is borzongott bele a tükörtörés gondolatába, jelenségébe, hiszen tükör hiányában kénytelen a saját mivoltával, jelenével szembenéznie.

Kijelenthetjük, hogy a térpoétikai értelmezés lehetővé teszi a tükör-motívum halálesetre utaló jelekként való olvasását. Ahogyan korábban Piroška, a Vized házaspár tagjai is átkerülnek halálukkor a farkasréti temetőbe, amelynek van referencialitása. Mindez egybevág Morus *Utópiájában* olvasható megfontolással, miszerint aki egyszer elhagyja az eutópia helyszínét, arra többet az ott maradó emberek nem emlékeznek, elfeledik.³¹ A Vized házaspár meggyilkolásának kivizsgálására kihirdetett tárgyalást követően a ház többi lakójától már nem hallunk említést róluk, így az emlékezetükről sem tudunk meg részleteket.

Bár Vized kapcsolatát a fiktív térrel, illetve a referenciálisan igazolható terekkel megnéztük, az Attila utca 238 térpoétikai változását még nem merítettük ki. A regény kezdetekor a helyszínt birtokló személyek után elsőként Anna lesz az, aki bekerül ebbe a fiktív térbe, ezért a következőkben az ő térélményével foglalkozhatunk.

³⁰ ÉA., 203.

³¹ MORUS Tamás, *I.m.*, 53–54.

IV. Édes Anna

IV.1. Balatonfőkajár

Mielőtt Annának az Attila utca 238-as számú házzal való kapcsolatáról szólnék, meg kell vizsgálnunk, hogy honnan jött, honnan származik a cseléd lány. Erre azért is lesz szükség, hogy a későbbiekben lássuk a várossal és munkaadóival való viszonyát. Bár otthon töltött éveiről csak sejtéseink lehetnek, cselédkönyvéből az kiderül,³² hogy balatonfőkajári származású. Ez a magyarországi település jelentős történelmi múltra tekint vissza. A település első említése egy 1086-os oklevélből származik.³³ Az Árpád-kori oklevélből többek között az is kiderül, hogy az ott lakók elsősorban földműveléssel foglalkoztak.³⁴ Ezt erősíti meg Éri István, aki a középkori Veszprém Vármegye településtörténetét vizsgálva megállapítja, hogy „a Balaton északi partvonalától a Bakony hegység északi lejtőjéig” az emberek nagy része halászással, szőlőműveléssel, állattenyésztéssel és földműveléssel kereste a kenyerét.³⁵ A fentebbi két forrás alapján kijelenthető, hogy Balatonfőkajár lakosai a középkorban kétkezi munkát végeztek. Bár ezek kétségtelenül jelentős adatok, de a regény szempontjából, amely a XIX–XX. század táján érintett, nem ad felvilágosítást a balatonfőkajári emberek lehetőségeiről. Az információhiány arra vezethető vissza, hogy a II. világháború alatt a község legtöbb irata megsemmisült.³⁶ Ennek ellenére a ma is meglévő pincesor, a települést körülvevő szántóföldek kétségtelenül emlékeket, hagyományt őriznek a község múltjából. A regényben található utalások is azt mutatják Anna származásával kapcsolatban, hogy paraszti családban nevelkedett. Ehhez kapcsolódik a regénybeli tény, hogy Anna édesapja béres ember volt, illetve az sem hagyható figyelmen kívül, hogy Anna egy sarlóval veszélyeztette mostohaanyja testi épségét.³⁷ A paraszti származás és a nagy történelmi múlttal rendelkező település kettőssége egyfajta magasztosságban és elnyomásban részesíti az ottlakót. Annára Pestre kerülésekor is ez lesz jellemző, hiszen teherbírása és perfekcionizmusa teszik őt a munkáltató szemében magasztossá. Ezzel ellentétben áll visszahúzódó viselkedése, amely jelzi társadalmi elnyomottságát. Bár

³² ÉA., 155.

³³ *Árpád-kori oklevelek*, ford. Dreska Gábor et al., szerk. Györffy György és Soóky Andrea, Balassi Kiadó, Budapest, 1997, 114.

³⁴ Uo., 114–115.

³⁵ ÉRI István, *Veszprém megye középkori településtörténeti vázlata*, szerk. Éri István, Veszprém, 1969 (A Veszprém megyei múzeumok közleményei 8.), 199, [library.hungaricana.hu](http://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_VESZ_Veszprem08/?pg=0&layout=s), URL:https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_VESZ_Veszprem08/?pg=0&layout=s Utolsó letöltés ideje: 2024. 03. 21.

³⁶ KARIKA Tímea, *Célzott magániratgyűjtés eredményei egy református faluban, különös tekintettel a családi iratokra*, szerk. Kovács Eleonóra, kiad. Magyar Történelmi Társulat, 2017, 140–148 (Turul 2017/3), real-j.mtak.hu, URL:https://real-j.mtak.hu/20290/3/turul_2017_90_3_.pdf Utolsó letöltés ideje: 2024. 03. 21.

³⁷ ÉA., 519.

Anna jellemét nem csak a születési helye befolyásolja, mégsem elhanyagolható, hiszen identitása ehhez a településhez kötődik legjobban. Kosztolányi Dezső a település regénybeli szerepeltetésével a térjelölő történeti poétikai szemantikájának köszönhetően teremt kapcsolatot a település identifikáló erejével.

Balatonfőkajár jellegzetes épületeinek egyike a ma is álló református templom. Édes Annáról tudjuk, hogy katolikus vallású,³⁸ mégis ez az imént említett templom lesz az, amelyből kiindulva folytathatjuk Anna származásának jellemzését. Az épület kezdetben római katolikus templomnak volt felszentelve, amelyet a reformációt követően már a protestáns hívek építettek újjá, és azóta is református templomként működik,³⁹ visszaszorítva ezzel a katolikus közösséget. A népszámlálási adatokból tudható, hogy a XIX–XX. század fordulóját követően a reformátusok száma közel négyszeresen meghaladta a katolikusokét, amely arány az évek során csökkent.⁴⁰ Anna ehhez a vallási kisebbséghez tartozott, ebben nőtt fel. Ennek alapján a helytörténeti vizsgálatok az elnyomottság érzésének egy újabb aspektusát érvényesítik Anna karakterében. Az eredet itt is meghatározó, hiszen Anna életében egy megfosztottság van jelen, mégpedig a saját vallási identitásától.

A helytörténeti adottságok eddigi ismertetésével még mindig nem merítettük ki még Balatonfőkajár és Anna pesti élethelyzetének az analógiáját. A település földrajzi meghatározása és neve között eltérést tapasztalunk. Bár nevében szerepel a „Balaton” kifejezés, a település csekély, mindössze 250 méteres partszakasszal rendelkezik, az is szinte lakatlan.⁴¹ A településnél, amelynek elnevezése feltételezné földrajzi helyzetét, megfosztottságot tapasztalunk, hiszen a Balatonhoz igen kevés köze van, meghazudtolva ezzel önmagát. Anna nevében is fellelhetünk ellentéteket, de jelen dolgozatban csak azokat emelem ki, amelyek térpoétikai szempontból is bírnak jelentőséggel. Anna vallásosságát veszem alapul, ugyanis a katolikus vallásban szokás volt védőszentet választani a gyermek születésekor, akinek a nevét aztán a keresztségben megkapta. Anna védőszentje így Szent Anna lett, aki többek között az édesanyák védőszentje is. Anna, mint édesanya, a regényben nem lesz valóság, átéli a megfosztottságot. A gyermekének meg nem születéséhez hozzásegítő gyógyszert ráadásul

³⁸ ÉA., 93.

³⁹ KOPPÁNY Tibor, *Középkori templomok és egyházas helyek Veszprém megyében*, szerk. Éri István, Veszprém, 1967 (A Veszprém megyei múzeumok közleményei 6.), 123., library.hungaricana.hu, URL: https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_VESZ_Veszprem06/?pg=3&layout=s Utolsó letöltés ideje: 2024. 03. 21.

⁴⁰ Magyarország településeinek népszámlálási-etnikai adatbázisa, mtatkki.ogyk.hu, URL: https://mtatkki.ogyk.hu/nepszamlalas_adatok.php

⁴¹ Balatonfőkajár Község Önkormányzata, balatonfokajar.hu, URL: <https://balatonfokajar.hu/tortenetunk/> Utolsó letöltés ideje: 2024. 03. 21.

keserűnek írja le, ami vezetéknévvel ütközik. Egy kis ideig mondhatja magát édesanyának, amíg testében hordja gyermekét, hasonlóan Balatonfőkajárhoz, amely földrajzilag szintén csak éppen hogy balaton-parti településnek nevezhető.

Az utolsó, amit vizsgálok a település és Anna relációjában, az a határok helyzete, ugyanis Balatonfőkajár három megye találkozási pontjában fekszik. Ebből kiindulva feltételezek különböző határhelyzeteket Anna egyes élethelyzeteiben, illetve a cselédlánnyhoz való emberi viszonyulásokban. Maradva a földrajzi megközelítésnél, a regényben három olyan településről szerzünk tudomást, amely Annához köthető: születési helye, Balatonfőkajár, majd Budapest, végül Márianosztra. Ez a három település ugyan nem szomszédos egymással, Anna személye által mégis egymáshoz kapcsolhatóak. Azonban Anna személye nemcsak földrajzilag, hanem emberi kapcsolataiban is érzékelteti bizonyos határok helyzetét. Munkaadóján, a Víz házaspáron kívül, akiknél a társadalmi viszonyok, lehetőségek határai élesen elkülönülnek a cselédlánnyétól, két férfi viszonyát vizsgálom meg. Báthory kéményseprő és Jancsi úrfi közeledése is nyilvánvaló Annához, a kettejük megnyilvánulásai azonban mégis élesen eltérnek. Ahogy Annához való viszonyuk is különböző, úgy az udvarlás határaihoz és a testhatárokhöz való elképzelésük sem egyeznek.

Láthatjuk, hogy bár egy személy életében nem csak a születési helye meghatározó, Édes Anna életében mégis több hasonlóságot vélünk felfedezni jellemével és származásával kapcsolatban. Ezeknek fényében ártékelhetjük a viselkedését, illetve jobban megérthetjük magatartását. Ebből a – térelméleti rendszer szerint helynek nevezhető – meghatározó községből távozik el Budapestre.

IV.2. Anna az Attila utca 238. fiktív terében

Anna Balatonfőkajárról 1916-ban költözik Pestre. Először Wild raktárnokhoz kerül, akinél másfél évig dolgozott dajkaként. Ebből az időszakából, megéléséből nem sok információ áll rendelkezésünkre, kizárólag annyi, amennyit Wildné a cselédkönyvbe írt Annáról: „*munkájában nem mindig megbízható és még nem elég ügyes.*”⁴² Ebből következtethetünk, hogy Annának nem volt könnyű beilleszkednie a nagyvárosba. A munkahelyváltás viszonylag korán eljött Anna pesti életében, amikor is Wild raktárnoktól Bartos szemlész családjához került, ahol gyereklánnyként szintén másfél évig kereste a kenyerét. Mindkét helyen elismerték,

⁴² ÉA., 159.

hogy „»hűséges«, erkölcsi magaviselete »kifogástalan« és »egészségesen távozott«.”⁴³ A regényből kiderül, hogy Anna kedvelte ezt a családot, ami Bartosék részéről is kölcsönös volt, ugyanis Ficsor, Anna nagybátyja utasításának ellenálltak, amikor annak alapján Annát ki kellett volna adniuk neki. Az akkor még gyereklány is tiltakozott a költözés ellen, hiszen ott voltak neki a család gyerekei is, „*akiket nagyon megszeretett.*”⁴⁴ Velük később egy látogatás alkalmával találkozik, ezután pedig a bírósági tárgyaláson pillantja meg őket: „*És ekkor zakatolni kezdett mindene. Egyszerre eszébe jutott minden.*”⁴⁵ A megpillantás által felelevenült benne a Bartosék házában megélt térnek az élménye, amelyet a szemlész családjától való eljövetele óta nem tapasztalt. „*Az emlékezés »tényleges és intenzív gyakorlása« egybeesik az emlékezés helyének megélésével.*”⁴⁶ Anna megélésében a Bartos család hajlékában eltöltött ideje, térélménye került be a tárgyalóterembe, amely hasonló lehet az otthon érzéshez. Ebben a térben való harmonikus érzékelésből hozták át Annát az Attila utca 238. számú házba a Víz házaspár szolgálatába.

A narrátor által megmutatott Anna perspektívájából úgy tűnik, hogy nem szánt szándékkal jött el előző helyéről. Megérkezve az Attila utca 238 házba, elmondhatjuk, ami az utópiák egy jellegzetessége, miszerint az utópiák helyszínére nem gyakran érkezik tudatosan az utas, hiszen nem ismerik a helyszínt. Bekerülésével a fiktív térbe megjelenik az újonnan érkezett és a tulajdonos szemszögén keresztül a lakás. Vizyné a legtermészetesebb, leginkább legmegszokott módon mutatja be a szobákat és a velük járó feladatokat, köztük a cselédlány lakhelyéül szolgáló szobakonyhát is. Ezzel szemben Anna úgy látja, hogy „*elvarázsolt kastélyba került.*”⁴⁷ Ez a kifejezés felveti annak a kérdését, hogy vajon miért érezhette így Anna? Elvarázsolt kastélyokról a mesék elátkozott kastélya és a nekromantika terei juthatnak sz olvasó eszébe. Anna észrevételein keresztül inkább az utóbbi látszik valószínűnek, minthogy máglyához hasonlítható jelenségeket vesz észre, illetve „*valami kimondhatatlan bűdösséget érzett, mint a patikában, éles, hideg szagot.*”⁴⁸ A taszító illat élményt prolepszisként értékelhetjük a regényben, ugyanis a patika illat a későbbi abortálásra, az éles, hideg szag azonban a halottak állapotára utalhat.

⁴³ ÉA., 159.

⁴⁴ ÉA., 97.

⁴⁵ ÉA., 534.

⁴⁶ FARAGÓ Kornélia, *I.m.*, 58.

⁴⁷ ÉA., 165.

⁴⁸ ÉA., 163.

Anna, ahogy egyre jobban ismeri meg az új teret, úgy lakja be egyre jobban, úgy mozog benne egyre otthonosabban, amely a tér elfogadását eredményezi. A térhez való alkalmazkodásával konstituálódik körülötte egy ideális tér, legalábbis a Víz házaspár nézőpontjából, akiknek korábban az egyetlen gondja a cselédek megbízhatatlansága volt. Ezek a gondok azonban Anna megérkezésével elmúlnak, hiszen rá mindenben számíthattak, az ő jelenlétének hála rég elveszettnek hitt tárgyaik előkerülnek, régi emlékeik elevenülnek fel.⁴⁹ A munkaadóknak kétségkívül egy ideális világot hozott létre Anna az addig nyughatatlan, elégedetlen Víz-lakásba. Bár Anna körül látszólag kiépült az ideális tér, mégsem ő hozta létre, hanem ő maga is instrumentuma a jelentésszerű tér megszületésének. Az egyszerre konstituáló és a formálódó szerepcseréjével az utópisztikus tér kiforgatása valósul meg. Úgy dolgozott, ahogyan a Víz házaspár kívánta, vagyis a tér, a teret birtoklók alakították Annát, amire aztán Anna visszahatott. Így jön létre egy alá-fölé rendelt viszonyrendszer a teret ténylegesen irányító Víz család és az újonnan érkezett cseléd lány között. Bár Anna gondolatait közismerten kitakarja a narráció, ritkaságszámba menő észrevételein keresztül mégis betekintést nyerhetünk a Víz család sajátjától különböző társadalmi viszonyaiba. Vízék számára nem az egyenlőségben mutatkozik meg az ideális világ, hanem pont ellenkezőjében, a rangsorral szabályozott világban, ahol az emberek különböző értékűek. Ez ellentmond az eutópia eszméjének, tehát ismételten megállapíthatjuk, hogy a lakás eutópiaként való értelmezése inadekvát.

Anna ebből a fiktív térből kerül ki végleg a Víz házaspár meggyilkolásával. A gyilkosság éjszakáján hallatszik Hattyú, a kuvasz hangja, amelyről a regény utolsó fejezetében kiderül, hogy Kosztolányi kutyája: „*A szomszédban egy kutya vonított a teleholdra, ott nem messze tőlük, a Tábor utcában a Hattyú, az a nagy, fehér kutya, amelyiket ismert. Anna ide-oda lépegetett.*”⁵⁰ Az idézett rész narrációja fokalizált, ugyanis a kutyaugatásról nem tudjuk, hogy valóban behallatszik-e a Víz-lakásba vagy kifejezetten Anna belső állapotának auditív projekcióját tárja-e fel a narrátor. Amennyiben Anna belső állapotának a megélése, úgy vehetjük egy ösztönös cselekvésnek a hang utáni tevékenységeit (mohó evés, gyilkosság), amint a kutya is megugatja a teliholdat. Az ösztönös cselekvés itt megerősítheti azt is, miszerint Anna már nem gondolkozott.⁵¹ Feltéve viszont, hogy a hang valóban hallatszódott, az olvasói figyelem két helyszín fókuszába terelődik. Felmerülhet a kérdés, hogy az Attila utca 238-as

⁴⁹ ÉA., 207–211.

⁵⁰ ÉA., 497.

⁵¹ ÉA., 205.

számú házba valóban behallatszódhatott-e a Tábor utcában ugató Hattyú hangja? Bár a regény a ház szomszédjába tette a kutyaugatást, ezzel geográfiailag közelebb hozva Hattyút a fiktív ház teréhez, a valóságban a Tábor utca jóval messzebb volt, mint az Attila utca utolsó olyan háza, amely a referenciális térben is regisztrálható volt a cselekmény idején. A fiktív és referenciális tér között ezzel a poétikai gesztussal elmosódik tehát a határ, nem tudjuk pontosan a Vízylakás és Kosztolányi-lakás egymáshoz viszonyított helyzetét. Mintha erre a bizonytalan határra erősítene rá Anna téblábolása is, mintegy azt sugallva, hogy a főhős elveszítette pontos térérzékelését és ezzel a tájékozódási képességét is. Ha viszont a narrátor a hang érzékelése felé orientálja az olvasói figyelmet, akkor ezzel eltereli a figyelmet a házból Hattyú cselekvésén keresztül a kutya tartózkodási helyére, majd onnan visszatérít a Vízylakásba az elbeszélés folytatásával. Ez az oda-vissza lépés szintén a fiktív és a referenciális tér közötti határérzékelést bizonytalanítja el: a kuvasz nem tartozik a fiktív térhez, mégis hangja „belép” oda. Ez a hatás mintha Annát is érzéki csalódásként zavarta volna meg, és a cselekmény szempontjából egyébként is turbulens pillanatban összekapcsolná a referenciális tér hiányzó betüremkedésével: „*Visszaszaladt a konyhába, evett valamit a sötétben, gyorsan és mohón, ami véletlenül keze ügyébe esett, egy rántott csirke combját meg sok-sok süteményt. Utána az előszoba ajtajára borult, mintha ki akarna innen menni valahová. De mást gondolt, hangosan a fürdőszobába futott, onnan a sárga tapétaajtón a hálóba.*”⁵² Csak ezután gondolt arra, hogy megöli az itt lakókat és véget vet a tér fojtogató erejének. Tette miatt kerül börtönbe, amellyel tehát ismét referenciális térbe jut. Itt érdemes ismét utalnunk arra, hogy halálával Piroksa is kikerült a fiktív térből a referenciális térbe. Anna esetében nem a saját, hanem Vízék erőszakos halálának kellett ehhez bekövetkeznie, de a két térváltást összeköti a halál beállta. A cselédlány a fiktív térből való kikerülését követően nem csak amiatt beszélhet zavarosan a gyilkosság pontos körülményeiről, mert azt előttük ismeretlen lélektani okok indokolják, hanem a terek közötti váltás miatt is. A referenciális térből valószínűtlennek tűnhetnek a fiktív térben történt események.

A tárgyalásra a regény „*MIÉRT?...*”⁵³ című fejezetében kerül sor, amelyben a Víz házaspár neve nem szerepel, mint áldozatok: a „gazda” és „asszonya” szavakat olvashatjuk többször. Tulajdonnév híján csak köznevekkel vannak megnevezve, amely kettős értelmezésre adhatnak okot térpoétikai szempontból. Az egyik térpoétikai lehetőség a korábban már említettek szerint abból fakad, hogy ha valaki kikerül az utópiából, akkor az kieshet az

⁵² ÉA., 497.

⁵³ ÉA., 515–637.

utópiában élők emlékezetből. A másik értelmezési úton a köznévi jelölők jelentőségével érdemes számot vetnünk, amelyeket leggyakrabban a paraszti kultúrában lelhetünk fel. Anna vidéki származásának az említésével az olvasói tekintet Budapestről ismét Balatonfőkajárra terelődhet. Ebben az új jelentésárnyalatban az apa, mint gazda, újdonsült felesége, mint asszony, egy másik tárgyalásnak az áldozatai lehetnének. A tárgyaláson Anna mostohaanyja így nyilatkozik: „*Rémüldözve mesélte el a vizsgálóbíró felé hajolva, hogy az Anna egyszer majdnem hozzávágt a sarlót, talán őt is megöli, ha az apja közbe nem veti magát.*”⁵⁴ A kétkedésre okot adó szavak megkérdőjelezzik az esemény esetleges létrejöttét, azonban nem figyelmen kívül hagyható a két település közötti távolság áthidalásának szempontjából. A két értelmezés roncsolja a fiktív és referenciális térben megtörtént események határát, keveredik a fiktív tér élménye a referenciális tér élményeivel.

IV.3. A Markó utcai fogház

Anna az ítélethozatalig a Markó utcai fogházban tartózkodik. Ebben az épületben kapott saját cellát, amely első benyomására nem várt hatást gyakorolt a regény hőisére: „*Egy ágy volt itt, egy szék, egy asztal meg a klozet, de a cella eléggé tiszta volt, világosabb és valamivel nagyobb, mint az ő konyhája.*”⁵⁵ Annának ez az első szobája, amelyet nem kell senkivel se megosztania, ezenfelül nagyobbak élte meg a korábbi szobájához képest. Virginia Woolf nevezetes esszéjében olvashatjuk, hogy egy nőnek az az igénylése, „*hogy saját szobája legyen - nyugalmas szobáról, zajmentes szobáról ne is beszéljünk -, az egészen a tizenkilencedik század elejéig szoba se jöhetett, hacsak a szülők nem voltak kivételesen gazdagok vagy nagyon előkelők.*”⁵⁶ Bár Anna alakja a XX. század elején jelenik meg, paraszti származására való tekintettel nem állíthatjuk biztosan, hogy lehetett volna saját szobája Balatonfőkajáron. A börtönszoba lesz az a tér, ahol életében először „saját jogon” egyedül lehet a dedikált térnek köszönhetően. Woolf, amikor arra buzdítja a női olvasóit, hogy szerezzenek maguknak egy saját szobát, azt kéri, hogy „*éljenek a valóság közelében,*”⁵⁷ ami jelen esetben Anna referenciális térbe való kerülésével hozható párhuzamba. A valóság közelében való létezés magával vonja a szabad gondolkodást, amivel képessé válik a saját véleményalkotásra, ha

⁵⁴ ÉA., 519.

⁵⁵ ÉA., 516.

⁵⁶ Virginia WOOLF, *Saját szoba*, ford. Bécsy Ágnes, szerk. Katona Ágnes, Európa Könyvkiadó, Budapest, 2017, 92–93

⁵⁷ Uo., 196.

tetszik, feleszmél. Ennek a független gondolkodásnak lesz jelképe „*a zár az ajtón.*”⁵⁸ Ezzel szemben Foucault a börtönbüntetésekéről szóló monográfiájában így ír: „*az elkülönítés négy szemközti találkozást biztosít a fogoly és a fölötte gyakorolt hatalom között.*”⁵⁹ Mindkét nézőpontban az egyedüllét, az elkülönítés, az elzárkózottság hozza létre az adott következtetéseket, mégis eltér a kettő egymástól. A zár lesz ennek privát szférának a jelképe, amelynek helyzete magyarázatot kíván. Míg Woolfnál a zár belülről, addig Foucault-nál kívülről zárul. Ez lesz a különbség a két fenomenológia között, amely megkülönböztetésnek tudatában folytathatjuk tovább Anna térbeli helyzetének az értelmezését. Bár ő nem önszántából került ide, tehát Foucault felfogása inkább alkalmazhatónak tűnik helyzetére, életében mégis először nyerheti el a privát szférát, ami viszont Woolf emancipációs logikáját hívja az értelmezés előterébe. Ráadásul a börtönszoba élménye is megdöbbentő hatással volt rá, hiszen az előző hónapokban eltöltött ideje alatt kisebb, sötétebb helyiségben mozoghatott. Lehetőséget kapott egyfelől az önálló eszmefuttatásokra, másrészt viszont a börtön természetéből fakadóan befolyásoltság alatt is állt, hiszen a börtönnek „*szakadatlanul kell az egyénre hatnia.*”⁶⁰ Ez a folyamatos megfigyelés nem új tapasztalat a hős életében, hiszen cselédlánként mindezt átélte már a gazdái felügyelete alatt. A különbség a két megélés között az lehet, hogy itt voltak vele egyenrangú felek, akikkel ugyanúgy bántak, mint vele, míg cselédlánként egyedül volt a felügyelt szerepében. A börtönre is tekinthetünk egyfajta heterotópiaként, amelyben egyenlőség van a rabok között, nem kapnak fizetést az elvégzett munkáért és arra ösztönzik őket, hogy belső indíttatásból cselekedjenek emberségesen egymással.

Az utópiának gyakran jellegzetessége, hogy az utazó visszakerül kiindulási helyszínére, a fiktív tér tehát nem marasztalja. Ennek alapján, látva Anna fiktív térből való kikerülését, meg kell vizsgálni, hogy az Attila utca 238. előtti állomáshelyén vagy életének bármely korábbi pontján tartózkodott-e olyan referenciális térben, mint a börtönben. Cseléd mivoltából fakadóan állíthatjuk, hogy közel azonos élettérrel rendelkezhetett városi munkaadóinál. Ezt megelőzően viszont biztosan kijelenthetjük, hogy életének első tizenhat évét Balatonfőkajáron töltötte. A település elsősorban földműveléssel és halászattal foglalkozó településnek számított. Ebből a társadalmi rétegből a városok adta lehetőségek ragadták ki az embereket. A XX. században a belső migráció jelensége nem volt szokatlan, ugyanis „*túlnyomóan társadalmi-gazdasági okok*

⁵⁸ Uo., 189.

⁵⁹ Michel FOUCAULT, *Felügyelet és büntetés*, ford. Fázsy Anikó és Csürös Klára, Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1990, 323.

⁶⁰ Uo., 321.

miatt a *vándorlások aránya erősebben emelkedett.*⁶¹ Annának is két választása volt: vagy marad szülőfaluja vonzáskörzetében, vagy szerencsét próbál a városban. Ehhez hasonlóan a börtönökben is két féle tudattal élhet a rab: vagy annak tudatában, hogy egyszer kiszabadulhat onnan, vagy annak a tudatállapotában, hogy életfogytiglan ott kell maradnia. Anna fiatalkori életét mondhatjuk tehát börtönnek, ahonnan az egyetlen esélye a szabadulásra a városi munka volt.

A börtön hármass funkcióját Foucault így határozta: „*zárka, üzem, kórház.*”⁶² Ezeket megvizsgálva asszociálhatunk egyes szerepkörökre, a kórház példáján az orvosi hivatásra. Az Attila utca 238-as számú házban Moviszter Miklós jelképezheti ennek a szakmának a képviselőjét. Továbbgondolva a börtön hármass funkcióját az üzem, ahol „*szervezett, állandó jellegű*”⁶³ tevékenység folyik, Vízny Kornél munkájára asszociálhat, hiszen strukturális felépítettségű a munkahelye, a dolgozók egységessége adja meg a hivatal folytonosságát. Az előbbi két hivatás feltételezi a zárka funkciója és a ház harmadik lakója, Druma Szilárd közötti kapcsolatot. Mint ügyvédnek, hatalmában áll a jogi szabályok ismeretével és azok felhasználásával megbízója számára előnyös döntésre készíteni az ítélelhozót. Legfőképp az ő munkáján múlik a vádlott szabadulása vagy éppen zárkába kerülése. Ezeknek ismeretében tekinthetjük az Attila utca 238-as számú házat egyfajta fogvatartónak, amely a börtön hármass funkciójából kiindulva folyamatosan hat a benne lakókra.

Anna fiatal-kori életének helyszínét, a Vízny-lakásban töltött szerepét és börtönbe kerülésének körülményeit is megvizsgáltuk. Azonban Anna életében két férfi is főbb szerepet kapott a regényben, akik érkezéséről, jelenlétéről, térhez való viszonyáról még nem beszéltünk. A cselédlány után Patikáris János, azaz Jancsi úrfi lesz az, aki az Attila utca 238. fiktív terét felbolygatja.

⁶¹ ILLÉS Sándor, *Belföldi vándormozgalom a XX. század utolsó évtizedeiben*, KSH NKI, Budapest, 2000/2 (Központi Statisztikai Hivatal Népességtudományi Kutató Intézet kutatási jelentése 63.), demografia.hu, URL: <https://www.demografia.hu/kiadvanyokonline/index.php/kutatasijelentesek/index> Utolsó letöltés ideje: 2024. 03. 21.

⁶² Michel FOUCAULT, *I.m.* 336.

⁶³ *A magyar nyelv értelmező szótára*, arcanum.com, URL: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/u-u-51872/uzem-51D85/> Utolsó letöltés ideje: 2024. 03. 21.

V. Patikárius János, „Jancsi úrfi”

Jancsi úrfi megérkezése sok bizonytalanságot von maga után. Megérkezik az Attila utca fiktív terébe, majd később a Minisztériumba, azaz a misztériumba is. Eliade szerint az, aki egyfajta misztériumvallásba kerül be, esküt tesz arra, hogy „*a szertartások során látottak és hallottak titkát megőrzi.*”⁶⁴ Ez a titkosság, szertartásosság kerül be az életébe, amelyről nem tudni, hogy valóban ideális lesz-e a számára, erre keressük a választ. Önszántából érkezett, és különösebb okot nem találunk az elbeszélésben arról, hogy ő nem szívesen jött volna Pestre. Jancsi úrfiról tudjuk, hogy nem tesz különbséget a társadalmi rétegek között: ugyanúgy sétál a Józsefváros lejtős utcáin, mint a Várban. Ő saját életében éli meg az egyenlőséget, amellyel önmagának alkotott egyfajta utópiát: nem húz határokat emberek között, cserébe felelősséget sem érez irántuk. Ez a szabad gondolkodása, a korlátok nélküli élete feszélyezi a Víz-lakásban és a munkahelyén is, ezért sem tud boldogulni a *fiktív* és a *látható-láthatatlan térben*. Attila utcai tartózkodása alatt Anna lesz egyedüli menedéke. Az ő felismerése viszont bizonyos határok feszegetéséhez, átlépéséhez vezetett, amelyeket nem ő jelölt ki.

V.1. A határokról

Arnold van Gennep így írt az átmeneti rítusokról: „*Az effajta rítusokat, amelyek során kettébe vágott tárgy két része, vagy a két ág közt, esetleg valami alatt kell áthaladni, némely esetben közvetlen átmeneti rítusként kell értelmezni, mivel azt a gondolatot tartalmazzák, hogy az ember ily módon egy korábbi világból kilépve egy új világba lép. [...] A „küszöbátlépés” tehát egy új világba való belépést jelent.*”⁶⁵ Jancsi kezdetben észre sem vette Annát, a nevét sem tudta, cselédként és nem személyként tekintett rá, mint egy használati tárgyra, ami az ő társadalmi státuszukban természetesnek számított. „*Jancsi úgyszólván csak hivatalosan érintkezett vele. Hogy Elekessel elment, a konyha küszöbéről szólt be hozzá, mondja meg a méltóságos asszonynak, hogy ekkor vagy ekkor jön haza vacsorázni.*”⁶⁶ Nem hatolt be Anna terébe, azonban rálépett a küszöbre, vagyis érzékeli a határvonalat, de nem lépi át. Az idegen, amíg meg nem érzi magáénak a teret, úgy viselkedik annak egyes részeivel, mint ahogyan a teret birtokló személyek. Ahhoz, hogy szabadon tudjon mozogni, létezni, ki- és belépni a házba,

⁶⁴ Mircea ELIADE, *Vallási hiedelmek és eszmék története*, ford. Saly Noémi, szerk. Puskás Ildikó és Voigt Vilmos, Osiris Kiadó, Budapest, 2006, 472.

⁶⁵ Arnold van GENNEP, *Átmeneti rítusok*, ford. Vargyas Zoltán, L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2007, 54–55.

⁶⁶ ÉA., 337.

otthonná kell válnia számára a térnek, amely a „*térformálás egzisztenciális kivételése*, és egyben *a tér konfigurációját is biztosítja*.”⁶⁷ Amíg ez nem valósul meg Jancsi számára, érzékelné fogja a másik szemszögén keresztül a határokat. Amint saját maga számára is otthonossá válik a tér, a tekintete is megváltozik, ahogy a helyiséghez való általános viszonya is.

Az első határátlépés a regényben később történik meg, bár igen különös módon. „*Egy késő délután Anna egyedül vasalt az előszobában. Két székre helyezett vasalódeszkán valami nadrágot gőzölt, vizes ruhával. Jancsi sebbel-lobbal nyitott be. A lány látván, hogy a bejárás el van torlaszolva, utat akart csinálni, de az úrfi intett, hogy csak maradjon, visszasietett az ajtóhoz, s a deszkát nekiszaladásból átugrotta.*”⁶⁸ Jancsi ekkor fordult először Annához, várta a hatást a lánytól, ahogy elcsodálkozik rajta, amely azonban ez nem következett be. Mozdulatából következtethetünk, hogy a teret sajátjaként kezdi kezelni és a cselédlány személye is lassan megszokottá, otthonossá válik, akit hozzátartozónak érez a térhez. Saját magára akarta vonni a figyelmet, ehelyett viszont Anna került a figyelem középpontjában, hiszen nem az úrfi intenciójának megfelelő módon reagált. Habár Jancsi nem küszöböt lépett át, Anna egy határvonalat húzott fel, amelyet kénytelen volt átlépni. A népi hagyományban fellelhetjük a tűzugrás szokását, amelyet Szent Iván napján tartottak. Bár a regénynek cselekménye szeptemberben zajlik ekkor, motivikus hasonlóságot fedezhetünk fel a népszokás és Jancsi cselekvése között. A forró, tüzes vasaló átugrása modernizált formában emlékeztethet a tűzugrásra is, amelynek céljai között találjuk a szerelemvarázslást.⁶⁹ Kosztolányi regénye az Anna és Jancsi között szövődő kapcsolati szálak közé így sodorhatja az archaikus hódítási gesztus fonalát is.

Jancsi a tűzugrás szimbolikus mozzanata után figyelt fel először Annára, amelynek következtében tudatosan is felmerül benne a határsértés gondolata. Ezt a tükör előtt – szemlélve magát – tapasztalja meg: „*Megállt a nagytükör előtt, nézegette, arra gondolt, hogy ez a tükör visszaveri két ember alakját is.*”⁷⁰ A tükör lesz az, amely a Foucault-féle utópiában egy heterotópisztikus vagy éppen utópisztikus teret láttat meg, amely jelenleg nem létezik, hiszen

⁶⁷ FARAGÓ Kornélia, *I.m.*, 117.

⁶⁸ ÉA., 337–339.

⁶⁹ *Június 24. Keresztelő Szent János napja vagy Szent Iván napja*, (Magyar néprajz), arcanum.com, URL:<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/MagyarNeprajz-magyar-neprajz-2/vii-nepszokas-nephit-nepi-vallasossag-A33C/szokasok-A355/jeles-napok-unnepi-szokasok-A596/junius-A7E9/junius-24-keresztelo-szent-janos-napja-vagy-szent-ivan-nap-A7F8/> Utolsó letöltés ideje: 2024. 03. 21.

⁷⁰ ÉA., 349.

csak a gondolata játszott vele. Ha a jelenséget heterotópiaként értelmezzük, akkor a tükörben Anna hiányát érzékeljük, hiszen a tükörképbe belehelyezzük, ám nincs jelen a tükör előtt. Utópiaként tekintve a tükör által szemléltetett térre viszont *mise en abyme* jelenségét véljük felfedezni, amely jelen esetben létrehoz egy utópiát az utópiában. Prolepszisként értelmezve a tükörben látszó két alakot értelmezhetjük Anna és a gyermeke személyére is. Ha utópia van az utópiában, akkor ami az utópia számára nem létezik, az lesz a valóságos, vagyis Jancsi tükör-utópiája lesz létező. Ez az illúzió, vagyis nem-valódi észlelés⁷¹ azonban a tükör elől való ellépéssel megszűnik, Jancsi belátja a határvonal szükséges megtartását, hiszen Anna munkaköre nem terjed ki saját érzelmeinek kielégítésére. Visszautasításával felcserélődött az irányító és az irányított szerepe. Augé a *nem-helyek* kapcsán írja, hogy „*a megkülönböztetés hiányának témájához ezeken a helyeken azonos módon, de fordított irányból közelítenek.*”⁷² A tükör-utópiát ebben az esetben nevezhetjük nem-helynek, hiszen az adott pillanatban nem lesz történetisége, és egyedül lévén viszonyt sem fejeznek ki egymással a szereplők. Az egyenlőség, a nemek felcserélődése, alávetettsége változást hoz Jancsi életébe. Ezért is bizonytalan gondolataival, akaratával kapcsolatban, hiszen eddig számára nem voltak határok. „*Jancsi fölugrott, és az ebédlő ajtajáig futott, de a kilincsnél megtorpant. Nevetséges volna, hogy közvetlen az eltávozása után szaladjon a konyhába.*”⁷³ A határsértés után bizonytalan az ember helyzete, hiszen egyszerre szabad, mivel nincsen hova tartozása, egyszerre viszont megbéníthatja a bizonytalanság a jövővel kapcsolatban. Ezért gondolja meg Jancsi többször is, hogy biztosan át akarja-e lépni. Erre utal az is, ahogy lassan, bizonytalanul elhatározva magát, belép Anna szobájába. „*A kilincsek visítottak, az ajtók jajgattak. Már a konyha éjszakájába ért.*”⁷⁴ Figyelmeztetésként éri a határvonal átlépése, hogy tudatában legyen cselekedetének. Jelen esetben ez bútorok hangján keresztül valósul meg, amely jelképezheti a rómaiaknál tisztelt Janus istent is, mint aki a kapuknál őrködött.⁷⁵ Az ajtó nyikorgása főleg akkor hallatszik, amikor valaki lassan nyit be, vagyis még nem biztos a dolgában. Azonban beérvén Anna terének az éjszakájába, döntenie kellett, hogy vagy a lányra hagyatkozik, vagy a saját akaratát érvényesíti egy cseléddel szemben. Jancsi ekkor dönt úgy, hogy visszaveszi az irányító szerepét.

⁷¹ Maurice MERLEAU-PONTY, *I.m.*, 322.

⁷² Marc AUGÉ, *I.m.*, 61.

⁷³ ÉA., 355.

⁷⁴ ÉA., 361.

⁷⁵ Az ajtókat őrző Janus alakja és egy a regény tépoétikai értelmezését a formalista irodalomtudományos megközelítés jegyében továbbgondoló olvasó Jancsi keresztnevének és a római istennévnek a formai összetartozását is kidolgozhatná.

A belépéskor tehát szimbolikus és a fizikai értelemben vett küszöb átlépése egyszerre valósult meg. A bahtyini kronotoposzra⁷⁶ alapozva emelte ki Kemp a sienai festők azon eljárását, amely szerint a nyílásoknak külön jelentést szenteltek, mégpedig azt, hogy „*az elbeszélő architektúrák kötelező nyílásait az egyidejű elbeszélés céljára időzsilipként alkalmazhatják.*”⁷⁷ A nyílás a regény esetében az a küszöb, amelyen át Jancsi belép a szobába: egyik pillanatban még kint várakozik, nem sokkal utána már Anna szobájának terében van. A belépéssel egyidejűleg fogalmazódott meg benne akaratának beteljesítése, így nem csak az ajtó küszöbét lépte át, hanem Anna testhatárát is.

V.2. A szobakonyha heterotópiája

Bár Anna szobája, amely a nemi aktus helyszínéül szolgál a regényben, rendelkezik utópisztikus tulajdonságokkal, értelmezhetjük a Jancsi által „látott” tükör-beli kép megvalósulásának, amely így valóságos lesz. Ennek indokán vizsgálhatjuk heterotópiaként is a teret, hiszen az utópa szubverziója zajlik le a cselekmény során. A szobakonyhában két tér imitációja valósul meg ebben a jelenetben: a bordélyházé és a nászúté. Ez a kettősség Foucault heterotópia elméletének harmadik alapelvebe illeszkedik, miszerint „*a heterotópia képes egyazon reális helyen többféle teret, többféle, önmagában összeegyeztethetetlen szerkezeti helyet egybegyűjteni.*”⁷⁸ A nászút travesztiájaként érthetjük Anna megélésében az első szexuális aktust, hiszen az érintkezésben továbbra is anonim módon viselkednek egymással az ismeretség híján. A szobakonyhában létrejött funkcionális tér, mint az utópia tükör-utópiájának a megtestesülése, átmeneti volt csupán, mint ahogyan a nászút is egy térben átmeneti, meghatározhatatlan helynek számított.⁷⁹ Bár a *mésalliance* a szövetségekötés értelmében nem jön létre, a nemi aktusban Jancsi a rangjában „leereszkedik” a cseléd lány szintjére.

Jancsi nézőpontjából éppen az anonimitás miatt a szobakonyha tere egy bordélyház funkcionális terének tűnhet. A nemi aktus alkalmi örömszerzésnek számított csupán. Az ezzel járó módosult tudatállapot pszichológiája mintegy ráépül a fiktív tér referencialitástól való

⁷⁶ Mihail Mihajlovics BAHTYIN, *A szó esztétikája*, ford. Könczöl Csaba, szerk. Bakcsi György, Gondolat Kiadó, Budapest, 1976, 257.

⁷⁷ Wolfgang KEMP, *A festők terei. A képi elbeszélés Giotto óta*, ford. Kékesi Zoltán, Kijarat Kiadó, Budapest, 2003, 55. (SPATIUM 3)

⁷⁸ Michel FOUCAULT, *Eltérő terek* = Uő., *Nyelv a végtelenhez. Tanulmányok, előadások, beszélgetések*, ford. Sutyák Tibor et al., szerk. Sutyák Tibor, Latin Betűk Alapítvány, Debrecen, 2000, 152.

⁷⁹ Uő., 150–151.

eloldottságára. Innen közelítve a referenciális terek még illúziórikusabbak, megkérdőjelezhetőek. Jancsi gondolatai egyre csak Anna és a nemi aktus körül forognak, amelynek első megnyilvánulása a minisztériumból való kilépése beteget jelentve. A munkahely otthagynása az első olyan tett, amely térpoétikai szempontból arra utalhat, hogy Jancsi számára a referenciális tér elhanyagolható, hiszen ő otthon megtalálta azt a teret, amelyet saját valóságának tudhat. Kizökkenését ebből a térből Elekessel való találkozása ébreszti fel, aki úgy viselkedett Annával, ahogyan kezdetben ő is viszonyult hozzá: nem nézett rá, semmibe vette, és megszokottnak vélte, hogy van egy „láthatatlan” cseléd a háznál. Ez a felismerés tereli vissza őt a megszokott életébe. „Kiszabadulva négynapos, önkéntes szobafogságából, valósággal föllélegzett, amikor az utcára lépett.”⁸⁰ A szobakonyha elhagyásával annak heterotópiája is megszűnik, hiszen élettartamát a szereplők cselekedetei, viszonyulásai tartották életben. Ezáltal visszakerül az Attila utcai ház tényleges fiktív terébe. Mivel nem találja többé ott a helyét, a rokonok hazatérte után nem sokkal ott hagyja Vizy-lakást, majd a minisztériumot is, visszatér a referenciális világba, maga mögött hagyva a fikció és a misztérium terét. Jancsi emlékében megmarad a térélmény, és bár kikerül innen, kifesturázza ezt a teret, amikor elküldi rokonainak a gyászjelentését, mintegy sejtetve a Vizy-lakás birtokosainak a jövőjét.

⁸⁰ ÉA., 409.

VI. A meg nem született gyermek

Jancsi és Anna testi kapcsolatának következményeként a cseléd lány testében funkciót nyer egy új tér, a gyermek kihordásáért felelő anyaméh.⁸¹ Anna viszont kettős szerepben lesz ebben a helyzetben, mivel ő is mozog egy térben, ezáltal teret foglal, ellenben egy objektivizáló, eltárgyasult térélménynek az elszenvedője is lesz. Saját testének szubjektuma „*belsőleg kommunikál önmagával, mintha maga a tér ismerné meg önmagát belülről.*”⁸² Ez a megismerési folyamat a méhen belül kialakult élettérből indul ki, amelyen kényszeresen kell elindulnia. Ez nem egy olyan tér, amelytől el tudna válni, ellenben nem tudja befolyásolni, amely által a teste egy második (ahol első a nemi aktus) tárgyiasuláson megy keresztül. Bár a testében kialakult térhez nem tud hozzáférni, mindemellett az is kérdéses, hogy ki rendelkezik felette, hiszen ahogyan ő valakinek a birtoka, úgy a méhének a tere és a benne lévő gyermek is másnak a tulajdona.

Anna felett – munkakörét tekintve, jogilag – a Víz házaspár rendelkezik, mégis Jancsi úrfi volt az, aki Annát testi értelemben a magáévá tette. Ezáltal tőle függ elsősorban, hogy mit kezd a cseléd lányban kialakult térrel és annak birtoklójával. Jancsinak, aki eközben fokozatosan arra kényszerül, hogy elhagyja az Attila utcai házat, és lezárja életének ezt a fejezetét, Anna terhe ssége az utolsó olyan szál, amelynek el kell varrnia a végét, ha nem akar függésben maradni a fiktív tértől. Az igyekezetei alapján feltehetjük a kérdést, hogy Jancsi, akinek a nevében szerepel a Patikárius, azaz gyógyszerész kifejezés, létrehozott-e esetleg saját vagy Anna mivoltának egy olyan teret, amelyet patikaként tudunk értelmezni?

Jancsi, mint gyógyszerész, kétségesen állja meg a helyét, hiszen kénytelen ismerőseihez fordulni problémájának megoldásához. Barátja, Elekes szerepe egy újabb jelentésárnyalatot kíván, ugyanis ő javasolja az egyes abortálási módokat. Ezáltal ő személye inkább megkívánja a patika jelenlétét, amelyben Jancsi mint vevő van jelen. Anna szubjektumának megélésében azonban az úrfi által ajánlott abortálási módok eredete nem nyilvánvalóak. Ebben a kontextusban vizsgálva Jancsi közvetítőjévé válik a gyógyszerész funkcionális terének addig, amíg átnyújtja Annának a szert. A patika érzete, amelyet Anna a Víz lakás első pillanatától kezdve megtapasztalt, az úrfi által szimbolizált patikával teljes

⁸¹ „A térészlelés genezisében, a gyermeki személyes tér közvetlen struktúrájában ott áll az emberi tér, az anya testének tere, az architektonikus térhatások érzelmi együtthatója.” FARAGÓ Kornélia, *I.m.*, 61.

⁸² Maurice MERLEAU-PONTY, *A természet. Jegyzetek a Collège de France-ban tartott előadásokhoz = Tér fenomen mű*, ford. Ullmann Tamás et al., Kijárat Kiadó, Budapest, 2011 (SPATIUM 12), 264.

ellentétben áll. Idejövetelekor éles, hideg szagot érzett,⁸³ amely szembenáll a lábvíz forróságának átélésével, illetve a fehér por szagtalanásával. A szert, amelyet bevett, „*éppen akkor vádolják ártalmassággal, amikor az egész szövegösszefüggés igazolni látszik inkább »gyógyszer«-ként, mint méregként való fordítását.*”⁸⁴ Ezzel párhuzamosan nemcsak a fehér por kerül vád alá, hanem az a mozzanat is, amelyben létrejött az árucseré, ezzel a funkcionális patika terét felülbírálván. A vád tovább fokozódik, hiszen a regény keletkezésekor tiltva volt az abortálás,⁸⁵ csupán a szociális helyzetekre hivatkozva puhult fel ez a törvény.⁸⁶ Anna abortálása után Jancsi számára már nem volt olyan tényező, amely miatt maradásra kényszerült volna a Vízylakásban.

Anna magzatának elvesztése az árnyékszékben teljesült be, ezzel a helyiségnek egy az eredeti rendeltetésétől eltérő funkciót adva, tehát heterotopisztikus térré transzformálva azt: az árnyékszékből így lett temető. A „mellékhelyiség” lexéma szemantikája szerint nem egy központi célt hivatott szolgálni, és még kevésbé egy olyan helyiség, amely építészetileg központi és transzparens szerephez juthat, tehát sem térbeli elhelyezkedésében, sem funkciójában nem kerül előtérbe. A regényben először szereplő mellékhelyiség külső látványát Anna már az első éjszakáján egyik élményének tudhat, ahogyan a Vízylakásból a kis ablakon keresztül figyelte a jeleneteket: „*A lakók, amint odaát bementek e ház mellékhelyiségeibe – kamrákba, árnyékszékekbe – fölcsavarták és eloltották a villanyt. Valahol zongoráztak.*”⁸⁷ Ez az élmény megerősíti, hogy ezt a helyiséget az ember csak ideiglenesen használja, nem kap más funkciót, kizárólag a kiválasztás végső stádiumához szükséges teret biztosítja. Nem konkrét értelemben azonban a gyermek kevés ideig tartó életét véljük benne felfedezni, akit „felkapcsoltak”, vagyis létrehoztak, aztán életében „világított”, majd „eloltottak”, azaz megsemmisítettek. Miután a mellékhelyiségről olvastunk, ismét felidézi a regény a zongora jelenlétét. A hangszer ismételt szerepeltetése eszünkbe juttathatja azt a jelenetet, amelyben a tükrökkel letakart zongorát láthatjuk.⁸⁸ A halál prolepsziseként érthetjük a két motívum újbóli együttes szerepeltetését, amely sejteti, hogy ez az eset a mellékhelyiségben fog bekövetkezni. Anna gyermekének fizikai elpusztítása a megfogadás pillanatát törli el. Az anya testének a terét elhagyva kijut a fiktív térből a csatornarendszerbe, ahol elveszik létezni. Megerősítve eddigi

⁸³ ÉA., 163.

⁸⁴ Jacques DERRIDA, *A disszemináció*, ford. Boros János et al., szerk. Koszta Gabriella, Jelenkor Kiadó Kft., Pécs, 1998, 99.

⁸⁵ Btv. 1878. évi V. törvénycikk 285.§, 286.§

⁸⁶ MINK András, *Kis Magyar Abortusztörténet*, (Beszélő hetilap, 48. szám, évfolyam 3, szám 49), beszelo.c3.hu, URL:<http://beszelo.c3.hu/epublish/2/v3n49> Utolsó letöltés ideje: 2024. 03. 21.

⁸⁷ ÉA., 183.

⁸⁸ ÉA., 79.

tapasztalatainkat állíthatjuk, hogy egy újabb halálesetnek kellett bekövetkeznie az illető referenciális világba kerüléséhez. Ennek alapján Jancsi számára is a fiktív tér elhagyásához egy halálesetre volt szükség.

A gyermek halálakor Anna lázalmában harangszót hall: „*Távolról harangoztak, zúgtak a harangok, süket, mély morajlással, egyre erősebben. Indult megnézni, hol harangoznak ilyen későn.*”⁸⁹ Mivel gyógyszer hatása alatt van a regény főhőse, ezért a harangszó érzékelése kétséges. Mint már korábban említettük Hattyú hangja utáni ösztönös cselekvését, itt is értelmezhetjük ösztönös cselekvésnek a harangszó illúzióját, hiszen gyermekét veszítette el éppen. Amennyiben viszont valóban hallott harangszót, akkor az annak a templomnak a haragja, amelyben Széchenyi István fogadott örök hűséget Seilern Crescentinának.⁹⁰ A regényben ennek a templomnak említésével egyidejűleg Vizynét láthatjuk a nagyszombati körmeneten.⁹¹ Ebből kiindulva értelmezhetjük Anna gyermekének a feltámadási körmeneteként is a harangszót, amelyet megerősít, hogy Anna valami nagy és hatalmas embert látott maga előtt, aki maga a feltámadt Krisztust jelképezheti. Erre az is okot adhat, hogy csukott ajtón keresztül jött be a szobába, ahogy húsvétkor a kővel lezárt sírboltból támadt fel.⁹² Meg kell azonban említeni, hogy ez a jelenet ironikusan zárul, hiszen saját vélekedését a főhős egy lóhoz hasonlítja. Ezek után sonkából látja gyermekének a fejét, amely étel utalhat a húsvéti hagyományhoz híven elfogyasztandó sonkára, de eszünkbe juthat az *Öreg vagyok már én* kezdetű népdal, amelyben a szegény emberek mindenféle földi jóból építik fel maguknak a templomot, ahol aztán együtt ünnepelhetnek. Mindezek az elvetélt gyermek feltámadásába vetett hit jelenlétét sejtetik.

A harangszót ugyanakkor lélekharangként is értelmezhetjük, amely meghatározás összekapcsolódhat a regény mottójával, hiszen az egy gyászszertartás szavait idézi. Ebből a felfogásból kiindulva Anna látomásainak újraértelmezése szükséges. A nagy ember képe egy sírásó személyét hívhatja elő, amíg a sonka a halotti tor jelképe lehet. A gyászszertartás menete egy temető helyszínét tárhatja elénk. A regényben Anna a mellékhelyiségben veszíti el gyermekét, amely egyben temetője is lesz. Mondhatjuk tehát, hogy a mellékhelyiség, mint temető, megegyezik a halál beálltának helyszínével. Ennek az egyezésnek a jelenségét a népi vallásosságban is fellelhetjük. Amennyiben az elhunyt szerencsétlenség vagy gyilkosság

⁸⁹ ÉA., 419.

⁹⁰ ÉA., 491.

⁹¹ ÉA., 491.

⁹² Jn. 20,11–18.

áldozata lett, szokás volt arra a helyre temetni, ahol a baleset megtörtént.⁹³ Anna térélményében a ház úgy változik temetővé, mint a házban lakók számára Anna távozása.

⁹³ *Temető, sír, sírjelek* (Magyar néprajz), arcanum.com, URL:<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/MagyarNeprajz-magyar-neprajz-2/vii-nepszokas-nephit-nepi-vallasossag-A33C/szokasok-A355/temetkezesi-szokasok-A46C/temeto-sir-sirjelek-A527/> Utolsó letöltés ideje: 2024. 03. 21.

VII. Báthory Árpád, a kéményseprő

Anna elabortált gyermeke a csatornarendszeren jutott ki a referenciális térbe egy lefele tartó mozgásban. Anna megélésében azonban mint egy tükör, megfordul a körülötte a világ: „Azt hittem, lezuhan arról a falról.”⁹⁴ A gyermek helyváltztatása így felfele irányuló lesz, amelynek referencialitását tekintve a kémény nyílása lehetne távozásának útja. Anna felépülésével visszaáll a kémény és a csatorna eredeti iránya. Mindkét rendszerről állíthatjuk, hogy a referenciális világba vezeti a bele került terméket. A kéményen keresztül az égési melléktermék távozik, amely lerakódásokat képez a kürtőn. A kéményseprő felelőssége itt válik lényegessé, hiszen a veszély elkerülése érdekében tisztítja a kéményt, felel az ott lakók biztonságáért. Kezességet vállal az épség megőrzésére, amellyel, mint egy gyógyszer, segíti a zavartalan életmódot. A regényben Báthory Árpád tölti be a kéményseprő munkakörét, ezzel mintegy felöltve magára egyfajta patikárius szerepet is.

Báthory Árpád kéményseprő, aki a magzatelhajtást követően ismeri meg Annát, kérdés, hogy Anna számára megoldásként szolgálna-e, amennyiben hozzámegy. Báthoryról tudjuk, hogy Annáékkal szemben lakott, lakásáról lehetett látni a szobakonyha ablakát.⁹⁵ Ebből következtethetünk, hogy a kéményseprő is a fiktív térben él, hiszen az utcák számozásából adódóan az ő lakásának a házszáma is a 107-en túl van. Két fiktív tér élménye keveredik egymással, amelyben Annának lehetősége nyílt volna arra, hogy a kéményseprővel megvalósítsa az eutópiát. Szövetségük megalapozhatott volna a fiktív tér érzékelésében egy olyan ideális alternatívát, amelyben a társadalmi egyenlőség is nyilvánvaló munkaköreiket tekintve. Azt is láthatjuk, hogy Báthory egészen másképp viselkedik Annával, mint Jancsi. Jancsi mindenkivel érintkezett, akivel találkozott, figyelmen kívül hagyta a határokat, és ezzel mutatott egyenlőséget. Ezzel szemben Báthory nem sérti meg a határt, távolságtartó, tisztességes, ezzel fejezve ki az egyenlőséget. A narrátor meg is jegyzi: „Csak a konyha küszöbén maradt, állva.”⁹⁶ Báthory tiszteletben tartotta a küszöb jelentőségét, funkcióját, miszerint „a küszöbrítusok tehát nem kifejezett »szövetségekötési rítusok«, hanem csak szövetséget előkészítő rítusok.”⁹⁷ Báthory a házasság szövetségét készítette elő tapintatával, az egyenlőség tiszteletben tartásával és a határok betartásával.

⁹⁴ ÉA., 421.

⁹⁵ ÉA., 443.

⁹⁶ ÉA., 453.

⁹⁷ Arnold van GENNEP, *I.m.*, 55.

VIII. Moviszter Miklós

Báthory Árpád visszautasítása után a Víz-lakásban ismét csak azok a személyek maradnak, akik Anna érkezésekor voltak jelen. Azok a bűdös szagok, furcsa, idegen érzések, képek idéződhetnek fel, amelyeket Anna az első napokban tapasztalt. Ezek nem merülnek feledésbe, csak megszokottá válnak, köztük az is, hogy nem szeret itt lenni. Anna úgy tudott volna kikerülni a fiktív térből, ha a házaspártól elszakad, és házasságra lép Báthoryval. Ennek megtiltásaként viszont nem maradt esélye a szabadulásra, hacsak nem úgy, hogy megöli azokat, akik ezt a döntést hozták. Így kerül ki végül minden lakó a Víz-lakásból. A házban maradókról nem sok tudomásunk van Anna bebörtönzése után. Egy lakójáról mégis másképp nyilatkozik a narrátor, akit már mindenki eltemetett, de ő mégse tudott meghalni.⁹⁸ Úgy tűnik, Moviszterre másképp hat a tér, mint a többi lakóra.

Moviszter Miklós, bár nem abban a lakásban lakik, amely az előbbieken a cselekmény központi helyszíne volt, a fiktív tér lakói között ő is említést érdemel. A bírósági tárgyaláson a két család tagjainak kihallgatása közben érezzük, hogy Moviszter látásmódja különbözik a többiek megnyilvánulásától. Ezt tapasztalhatjuk Vízéknél tett látogatása alkalmával is. Másfajta társadalmat képzel el, mint amiben él, egyenrangú félként kezeli az embereket, és nem vagyon alapján tekinti őket magasabb vagy alacsonyabb rangúnak. Ennek példaként említi, hogy a cselédjét gondolatban az asztalhoz ülteti, amely egy ideális térben, esetleg egy eutópiában, végbe is menne.⁹⁹ Morus Tamás művének egésze az emberek közötti egyenlőséget és szabadságot tematizálja, amely összhangban áll Moviszter kevésbé részletezett elméletével. A fiktív tér ideális lett volna egy eutópia létrejöttéhez, amelyhez az eszményített társadalom kigondolása alapként szolgálhatna, de mégsem jött létre. Moviszter így nyilatkozik: „*Nem is kell megvalósítani. [...] Egyetlen ideált se szabad megvalósítani. Akkor vége.*”¹⁰⁰ A doktornak tehát nem volt szándékában egy ideális tér létrehozása, még a saját lakásában sem. Lélekben élte meg az eutopisztikus tér élményét, de saját terének kialakításánál alkalmazkodott a referenciális tér elveihez. Ez a belső megélés, aktivitás utalhat nevére is, amelyben a *moveo* (mozogni) latin igét véljük felfedezni. Bár testében nem tudta megvalósítani azt a lendületet, amelyet a lelkében hordozott, elköteleződésével éltette egy irgalmas társadalom eszméjét.

⁹⁸ ÉA., 539.

⁹⁹ ÉA., 265.

¹⁰⁰ ÉA., 265.

IX. Összegzés

Megvizsgálva a regény helyszíneit, kijelenthetjük, hogy az *Édes Anna* térpoétikai szempontból is összetett alkotás, amely megkívánta egy saját térelméleti kategorizáció kialakítását is. Láthattuk, ahogyan az egyes helyszínek a szereplők megélései által nyerték el teljes szemantikai potenciáljukat, kiemelt példaként említhetjük ezek között a minisztériumot vagy a szobakonyhát. Ezek az (inter)szubjektív perspektívák alakították a tereket, amelyeket ennek alapján viszonyrendszerként is tételezhetünk. Mindezt tovább árnyalja a fokalizációból fakadó narratív viszonylagosság is. A regény egyes helyszíneiben felfedezhetjük azok referencialitását vagy éppen fiktivitását. Azonban nem szabad elfeledkezni arról, hogy az olvasói képzelőerő a referenciális helyi viszonyokkal igyekszik azonosítani a helyeket, amely a művészi tér meglétével nem teljes mértékben egyező.¹⁰¹ A távolságok nem egyértelműek, amely legjobban az Attila utca cselekményeinek felidézéséből látszik. Elmosódnak a távolságok a határokkal együtt a fiktív téren belül is, gondolva a Báthory- és Vízylakás egymáshoz viszonyított helyzetére, de elmosódnak a fiktív és a referenciális tér között is, melynek egyik legjellegzetesebb példája a regényből Hattyú hangja. Hattyú gazdája, Kosztolányi a fikció belseje és a történelem valóságának határait áthidalva lép be a regénybe,¹⁰² amellyel fokozza a regénybeli határok elmosódottságát.

A határokon túl az egyes szereplők térbirtoklása is eltérő. A hatalom egy olyan jog, amelyet úgy lehet birtokolni, mint egy vagyontárgyat.¹⁰³ Akinek a kezében összpontosul a hatalom, ő rendelkezik a térrel is, amelyet birtokol. Annának ezért tűnik a legtöbb térelménye objektívnek, mert nem birtokolt abból semmit. Kezdetben érzékelte a Vízylakás árasztotta szagokat, az egyes tárgyak jelenlétét, amelyekről többször szó nem esik, miután Ficsor elutasította eljövetele szándékát. Ebben a jelenségben a teljes alávetettséget éli meg, mint aki maga is a térnek egy része és nem a birtoklója. Nemcsoda, hogy a Jancsival töltött napok alatt kezdett el újra magáról is gondoskodni,¹⁰⁴ hiszen az úrfi átadott neki egy részt a teréből, megosztotta vele, példának okáért a nappali hencserét.¹⁰⁵ Szintén a térelmények ütközéséből

¹⁰¹ Jurij Lotman, *A művészi tér problémája Gogol prózájában* = Uő., *Kultúra, szöveg, narráció*, ford. Mercz Andrea, szerk. Kovács Árpád és V. Gilbert Edit, Janus Pannonius Egyetemi Kiadó, Pécs, 1994, 119.

¹⁰² BÓNUS Tibor, *I.m.*, 48–49.

¹⁰³ Michel FOUCAULT, *A hatalom mikrofizikája* = Uő., *Nyelv a végtelenhez. Tanulmányok, előadások, beszélgetések*, ford. Sutyák Tibor et al., szerk. Sutyák Tibor, Latin Betűk Alapítvány, Debrecen, 2000, 314.

¹⁰⁴ ÉA., 413.

¹⁰⁵ ÉA., 391.

alakulhatott ki a szobakonyha heterotópiája, vagy magának a Víz-lakásnak a személyektől függő eltérő megélése.

Végül visszautalnék a *Bevezetés*ben megfogalmazott tér- emlékezeti tézisére, miszerint a szubjektum előbb éli meg a térélményt, mint hogy gondolkodni, emlékezni tudna. A térélmény megtapasztalása hozza létre a helynek a történetiségét, a referencialitáshoz való viszonyát. Bónus Tibor egyik konklúzióját egyetértőleg idézhetjük ezért: „*A tér természetesen nem létezik önmagában, perspektivikus és időbeli tapasztalatától függetlenül: külső nyomok, amelyek a lakást az emlékező tudat par excellence helyévé teszik, felejtést feltételeznek, a ház üres keret az élő test és a tudat nélkül, amelynek emlékezetébe a terei s az ezekben történtek beleíródnak.*”¹⁰⁶

¹⁰⁶ BÓNUS Tibor, *I.m.*, 169.

Felhasznált irodalom

Marc AUGÉ, *Nem-helyek. Bevezetés a szürmodernitás antropológiájába*, ford. Fáber Ágoston, Múcsarnok Nonprofit Kft., Budapest, 2012.

Mihail Mihajlovics BAHTYIN, *A szó esztétikája*, ford. Könczöl Csaba, Gondolat Kiadó, Budapest, 1976.

BÓNUS Tibor, *A másik titok. Kosztolányi Dezső: Édes Anna*, Kortárs Könyvkiadó, Budapest, 2017.

Edward S. CASEY, *The fate of Place. A Philosophical History*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles/CA, 1998.

Jacques DERRIDA, *A disszemináció*, ford. Boros János et al., Jelenkor Kiadó Kft., Pécs, 1998.

Lubomir DOLEZEL, *Heterocosmica. Fiction and Possible Worlds*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore–London, 1998.

Mircea ELIADE, *Vallási hiedelmek és eszmék története*, ford. Saly Noémi, Osiris Kiadó, Budapest, 2006.

FARAGÓ Kornélia, *Térirányok, távolságok. Térdinamizmus a regényben*, Fórum Könyvkiadó Kft., Újvidék, 2001.

Michel FOUCAULT, *Felügyelet és büntetés*, ford. Fázsy Anikó és Csűrös Klára, Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1990.

Michel FOUCAULT, *Nyelv a végtelenhez. Tanulmányok, előadások, beszélgetések*, ford. Sutyák Tibor et al., Latin Betűk Alapítvány, Debrecen, 2000.

Arnold van GENNEP, *Átmeneti rítusok*, ford. Vargyas Zoltán, L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2007.

Wolfgang KEMP, *A festők terei. A képi elbeszélés Giotto óta*, ford. Kékesi Zoltán, Kijárat Kiadó, Budapest, 2003 (SPATIUM 3).

KOSZTOLÁNYI Dezső, *Édes Anna*, kiad. Veres András, Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2010.

Jurij LOTMAN, *A művészi tér problémája Gogol prózájában* = Uő., *Kultúra, szöveg, narráció*, ford. Mercz Andrea, Janus Pannonius Egyetemi Kiadó, Pécs, 1994, 119–185.

Maurice MERLEAU-PONTY, *A természet. Jegyzetek a College de France-ban tartott előadásokhoz* = *Tér fenomenon mű*, ford. Ullmann Tamás et al., Kijárat Kiadó, Budapest, 2011 (SPATIUM 12), 259–269.

Maurice MERLEAU-PONTY, *Az észlelés fenomenológiája*, ford. Sajó Sándor, L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2012.

MORUS Tamás, *Utópia*, ford. Kardos Tibor, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1989.

Virginia WOOLF, *Saját szoba*, ford. Bécsy Ágnes, Európa Könyvkiadó, Budapest, 2017.

Árpád-kori oklevelek, ford. Dreska Gábor et al., Balassi Kiadó, Budapest, 1997.

Online források:

ÉRI István, *Veszprém megyek középkori településtörténeti vázlata*, szerk. Éri István, Veszprém, 1969 (A Veszprém megyei múzeumok közleményei 8.), 199–216, library.hungaricana.hu

ILLÉS Sándor, *Belföldi vándormozgalom a XX. század utolsó évtizedeiben*, KSH NKI, Budapest, 2000/2 (Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Intézet kutatási jelentése 63.), demografia.hu

KARIKA Tímea, *Célzott magániratgyűjtés eredményei egy református faluban, különös tekintettel a családi iratokra*, szerk. Kovács Eleonóra, kiad. Magyar Történelmi Társulat, 2017 (Turul 2017/3), 140–148, real-j.mtak.hu

KOPPÁNY Tibor, *Középkori templomok és egyházas helyek Veszprém megyében*, szerk. Éri István, Veszprém, 1967 (A Veszprém megyei múzeumok közleményei 6.), 117–150, library.hungaricana.hu

MINK András, *Kis Magyar Abortusztörténet*, (Beszélő hetilap, 48. szám, évfolyam 3, szám 49), beszelo.c3.hu

TÓTH Vilmos, *A Farkasréti temető története*, epa.oszk.hu

VERES András, *Édes Anna Jegyzetek. Kosztolányi kritikai kiadás* = KOSZTOLÁNYI Dezső, *Édes Anna*, kiad. Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2016, digiphil.hu

A magyar nyelv értelmező szótára, arcanum.com

Budapest kataszteri térképsorozata az 1918 és 1946 közötti időszakból, arcanum.com

Június 24. Keresztelő Szent János napja vagy Szent Iván napja, (Magyar néprajz), arcanum.com

Temető, sír, sírjelek (Magyar néprajz), arcanum.com

Balatonfőkajár Község Önkormányzata, balatonfokajar.hu

Magyarország településeinek népszámlálási-etnikai adatbázisa, mtatkki.ogyk.hu

Btv. 1878. évi V. törvénycikk 285.§, 286.§, net.jogtar.hu